

Spelet om Nordenskiöld

Staffan Bergwik

◀ **NORDSTJÄRNE-
ORDEN** tilldelad
Adolf Erik Norden-
skiöld 1880.

Deltagarna börjar med att slå tärningen för att bestämma vem som ska bli Adolf Erik Nordenskiöld. Eller i alla fall vem som ska få spela med den ”tennfigur” som ”föreställer Nordenskiöld”. Endast den spelare som först får ”7 ögon” blir ”polarresans ledare” och ska genom spelet tilltalas ”Herr kommandör”. Om ”titeln utelemnas eller orätt begagnas, betalar den skyldige 2 marker”. Även de andra deltagarnas titlar avgörs av tärningskast: i fallande ordning ”Herr Kapten”, ”Herr Inspektör”, ”Herr Doktor”, ”Herr Professor” och ”Herr Löjtnant”. Spelet inleds med att alla deltagarna betalar 20 marker till kassan och ställer sin figur på ”N:o 1” – de som inte spelar med Nordenskiöldfiguren använder var sin liten ångbåt som spelpjäs.

I december 1879 berättade *Östra Finland: Tidning för medborgerliga intressen och lokalblad för Wiborg* om *Nordenskiölds Nordostpassage*:

nytt tärningsspel, som säkert skall vinna många köpare och vänner. Dess afsigt är, utom att bereda fröjd, att göra de små på ett pikant sätt bekanta med vår frejdade landsmans upptäcktsfärd och de trakter den berört. Har man rätt tur, kan man tillika lösa ett problem, som icke ens Nordenskiöld gått i land med – att komma fram till Nordpolen.

Några månader efter att spelet *Nordenskiölds Nordostpassage* hade kommit ut på spelmarknaden kom verklighetens Adolf Erik Nordenskiöld tillbaka från sin Vegaexpedition. Namnet syftade på Nordenskiölds båt, *Vega*. Återkomsten till Stockholm skedde den 24 april 1880 och tusentals människor stod på kajen i huvudstaden. De hade samlats för att hylla det lyckade försöket att finna Nordostpassagen: sjövägen norr om Europa och Asien mellan Atlanten och Stilla havet. Adolf Erik Nordenskiöld var professor knuten till Vetenskapsakademien och intendent på Naturhistoriska riksmuseet. Han deltog i flera av de svenska polarexpeditioner som sjösattes

av fångade sälar. Spelet igenom får den spelare som är Nordenskiöld dubbelt betalt. Från ruta 19 får spelaren gå direkt till ruta 25, men på ruta 21 fryser ångbåten fast: tillbaka till ruta 15. På ruta 31 betalar man fem marker för ett besök i en ”is- och snöstuga” och på ruta 34 betalas lika mycket för ”hyran af en släde”. På ruta 36 finner spelaren ”liket af en äldre nordpolsresande och skatter af 10 markers värde”. Värst är ruta 41: den symboliserar den period då *Vega* ”välbevarad vore infrusen tätt framför Berings-sund”. Fartyget fastnade, ”264 dygn omsluten af isen”. För den spelare som hamnar på ruta 41 innebär det att ”[t]ärningen går tre gånger förbi”.

Den som först kommer till ruta 42 ”har kommit till Berings-sund och erhåller kassans innehåll för att en längre tid uppehålla sig i Yokohama”. Foldern med reglerna (åtminstone det exemplar som finns på Kungliga biblioteket) saknar märkligt nog uppgifter om resten av spelet (ruta 43 till 64).

Däremot säger foldern en del om Nordenskiölds expedition: i anslutning till reglerna finns en pedagogisk beskrivning såväl av polarforskaren som av hans framgångsrika försök att finna Nordostpassagen. Försöken att segla genom ”det sibiriska hafvet” beskrivs som ett ”mer än trehundraårigt problem”, och denna historia sammanfattas översiktligt, inklusive de försök som gjordes under 1700-talet, bland annat av James Cook. Vidare beskriver foldern Nordenskiölds ”intressanta färd” från avfärden från Tromsö i juli 1878, via ”Asiens nordligaste punkt, Kap Tscheljuskin” och övervintring i Irkutsk.

När Vegaexpeditionen kom tillbaka till Stockholm var staden i festyra, expeditonsmedlemmarna fick Nordstjärneorden ur konung Oscar II:s hand och deras namn blev kända: ”hedersbetygelser, ordnar och penningbelöningar regnade över de ansvariga”. Kanske var det många bland de tusentals på kajen som tillsammans med släktingar och vänner suttit lutade över *Nordenskiölds Nordostpassage*, jublat över vinster och svurit över fusk och förluster. Om det vet vi inte så mycket. Däremot vet vi att *Nordenskiölds Nordostpassage* gavs ut 1879 på svenska, finska och tyska av Helsingfors litteratursällskap.

Faktum är att *Nordenskiölds Nordostpassage* inte var det enda i sitt slag. Också i samband med Andrée-expeditionen två decennier senare gavs ett brädspel ut (1896). Det var Gustaf Ljunggrens förlag i Stockholm som var utgivare, och spelplanen ramades in av (den välmotiverade) frågan: ”Huru skall Andrée kunna med sydlig vind passera Nordpolen?” Ja, brädspelens funktion som förströelse och tidsfördriv är ju lätt att förstå, men de producerar också meningsbärande eller direkt moraliska budskap. Det finns flera exempel på spel som förmedlat såväl krigs- eller handelspropaganda som berättelser om vad som är ett lyckligt liv. Åter andra brädspel har riktat in sig på att introducera ”glädjen med naturvetenskap”. Ett exempel är spelet

Science in Sport, or the Pleasures of Astronomy: A New and Instructive Pastime, utgivet 1804.

Genom *Nordenskiölds Nordostpassage* kunde spelaren färdas längs samma väg som Nordenskiöld och hans mannar, och bekanta sig med de djur, människor och miljöer som resenärerna upplevde – om än i enkel och liten skala. Spelet gavs ut innan expeditionen kommit tillbaka. Den finska tidningen *Morgonbladet* berättade att spelet syftade till att ”låta ungdomen under spelets fortgång i tankarne följa den frejdade nordfararen på hans senaste verldsberömda färd”. Att spela medan expeditionen fortfarande pågick var kanske tänkt som ett sätt att öka känslan av deltagande.

Brädspelens historia är en viktig kontext för förståelsen av Vegaspelet. Vid sidan av denna finns också ett 1800-talssammanhang i vilket vi kan tolka spelet. Expeditionen var del av en större historia som handlar om naturvetenskapernas expansion och om kartläggningen av den egna nationens potentiellt värdefulla landområden, handelsvägar och naturtillgångar. I det avseendet är Nordenskiöld, Vegaexpeditionen och hyllningarna av dem ett tydligt exempel på länkarna mellan politik, ekonomi och vetenskap. Men spelet ingick också i en bredare trend där vetenskaperna tog plats i den framväxande populärkulturen. De blev mer mediala och publiker bjöds in att ta del av – ja, till och med delta i – vetenskaplig verksamhet. I medieringen av vetenskapen fanns helt enkelt en strävan att involvera och bjuda in publiken.

När fyrverkerierna brann av och hyllningarna steg mot den stockholmska himlen i april 1880 blev Vegaexpeditionen ett av de första exemplen på en publik festkultur kopplad till naturvetenskaperna. Genom hyllningar och presentationer i medier stärktes nätverken mellan vetenskaperna och andra samhällliga maktbaser – kungahuset, politikerna, företagarelliten. Exempelen från 1800-talets andra hälft är många: invigningar, begravingar och senare Nobelprisen. I hyllningarna formulerades också den nationella stoltheten, framför allt i polarexpeditionernas fall. De stärkte bilden av Sverige som en kunskapens stormakt i närområdet. Samtidigt blev vetenskapsmannen hyllad som offentlig person och offentlig persona.

Den publika vetenskapen har sedan åtminstone 1800-talet inneburit ett ömsesidigt utbyte mellan medier och vetenskapssamhälle. Publika relationer var del av vetenskapernas införlivande i den nationella celebritetskulturen och i nationens politiska strävanden. *Nordenskiölds Nordostpassage* är ett exempel på en större tendens i vetenskapernas historia att bygga anordningar för att skapa publik delaktighet. I det avseendet har publiken varit en resurs för vetenskaperna lika mycket som tvärtom. Det vetenskapliga arbetet, förmedlingen av resultat och allmänhetens mottagande sammanfaller och skapar varandra ömsesidigt.

Många frågor kvarstår: Blev spelet populärt? Den kortare svängen västerut

mot Grönland, markerad med romerska siffror, tycks motsvara forskningsresor som Nordenskiöld gjorde före Vegaexpeditionen, men vilken funktion fyller den i spelet? Varför är ruta 30 helsvart? Samtidigt vet vi en hel del om de stora frågorna om vetenskapernas mediehistoria. Vetenskaperna vävdes in i det moderna samhället med hjälp av många olika sätt att bjuda in en allt bredare publik. *Nordenskiölds Nordostpassage* var del av en historiskt specifik kunskapskultur, formad under 1800-talets andra hälft, som ter sig lika bedagad som bilden är patinerad; vetenskapens mediala innehåll har transformerats och förskjutits, även om bärande institutioner som Vetenskapsakademien finns kvar.

★

Spelets regler tillsammans med en kort beskrivning av Nordenskiölds resa finns i foldern "Nordenskiölds nordostpassage" (Stockholm, 1880), bevarad på Kungliga biblioteket (okatalogiserat vardagstryck, under ämnet "Ludi"). Citatet ur *Östra Finland: Tidning för medborgerliga intressen och lokalblad för Wiborg* är från den 22 december 1879. Resonemangen om Nordenskiöld och "vetenskapens vikingatåg" kommer dels från *Nationalencyklopedin*, uppslagsordet Adolf Erik Nordenskiöld, dels från Urban Wråkbergs *Vetenskapens vikingatåg: Perspektiv på svensk polarforskning* (Stockholm, 1999). Beskrivningen av festligheterna i samband med Vegas återkomst till Stockholm finns i Tore Frängsmyrs *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år*, vol. II (Stockholm, 2000). Citatet ur *Morgonbladet: Tidning för Politik, Ekonomi och Litteratur* är från den 11 december 1879. En livaktig svensk forskning har studerat hur vetenskap presenterades i medier samt kopplingarna mellan vetenskaperna och andra samhälleliga eliter, liksom vetenskap som en del av nationell identitet och betydelsen av vetenskapsmäns offentliga roller. Se till exempel Sven Widmalm, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910* (Stockholm, 2001); Magnus Rodell, "Nationen och ingenjören: John Ericsson, medierna och publiken", i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen* (Nora, 2004); Staffan Bergwik, "Ljus över mörka vatten: Gustaf Dalén, ingenjörskonsten och etableringen av det moderna Sverige", i Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.), *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000* (Lund, 2014); Tore Frängsmyr, *Vetenskapsmannen som hjälte: Aspekter på vetenskapshistorien* (Stockholm, 1984).